

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ

Головною методологічною проблемою аналізу синергетичного потенціалу держави є визначення принципів осмислення предмета дослідження пізнання. Виявлення суті синергетичного потенціалу держави потребує відповідного методологічного комплексу, який би сприяв найбільш глибокому і всебічному соціально-філософському аналізу цього явища.

Методологія вивчення синергетичного потенціалу держави базується на комплексному підході до розуміння цього явища, що співвідносить нові методологічні характеристики з традиційною діалектико-матеріалістичною методологією.

Матеріал для дослідження методологічних засад дослідження синергетичного потенціалу держави можна знайти у роботах Л. Бевзенко, В. Беха, В. Вайданича, В. Вандишева, В. Василькової, І. Добронравової, О. Князевої, С. Колеснікової, М. Кузьміна, С. Курдюмова, В. Лук'янця, Г. Малинецького, А. Назаретяна, В. Ніколко, Дж. Ніколса, В. Пилипенка, В. Піддубного, І. Пригожина, М. Поповича, Г. Рузавіна, І. Стенгерс, Г. фон Хайєка, Г. Хакена, В. Цикіна, І. Черненко, В. Шевченка та деяких інших дослідників.

На фоні майже повної відсутності спеціальних досліджень, присвячених проблемі держави як складовій системи саморегуляції соціального процесу, окремо треба розглядати ідеї, подані у роботах В. Беха, В. Вернадського, В. Келасьєва, Н. Крохмаль, В. Мазура, М. Сетрова.

Однак, незважаючи на матеріал, накопичений сучасною вітчизняною та світовою теоретичною думкою щодо аналізу держави, спроб методологічного узагальнення з метою обґрунтування методології дослідження синергетичного потенціалу держави не здійснювалося.

Мета статті – аналіз комплексу методологічних засобів, які можуть бути використані як інструмент з'ясування синергетичного потенціалу держави.

Розглядаючи синергетичний потенціал держави, доречно, на наш погляд, це робити у багатопараметральній, багатофакторній площині.

Оскільки поняття «синергетичного потенціалу держави» має дві складові – синергетичний потенціал і держава, то слід звернутися до пошуку взаємодоповнених принципів, підходів та методів дослідження.

Поняття «держава» вже давно укорінилося в науковому обігу і науки, що його аналізують, вже визначилися з методологією його дослідження. Так, наприклад, теорія держави і права визначає загальнофілософські методи дослідження, до яких відносить «діалектичний метод (вивчення державно-правових явищ у їхньому розвитку, багатоманітності та зв'язку); метод метафізики (розглядає державу і право як вічні й незмінні інститути, які не пов'язані один з одним та з іншими суспільними явищами)» [2, 25]. Крім цього правознавці використовують цілу низку загальнонаукових методів дослідження, наприклад, історичний, конкретно-соціологічний, статистичний, системно-функціональний, логічний методи, за допомогою яких вивчають державно-правові відносини та їх розвиток. Поряд з цими методами в правознавстві використовуються і спеціальні методи дослідження, зокрема, «...нормативно-догматичний (вивчення самих правових явищ, їхньої зовнішньої обробки і кваліфікації); порівняльно-правовий метод (зіставлення загальних і особливих якостей правових систем чи їхніх окремих елементів); спеціально-юридичний метод (аналіз державно-правової практики в процесі опису юридичних норм, зовнішні ознаки правових явищ); тлумачення змісту чинного законодавства (встановлення, на основі різноманітних прийомів і принципів, точного змісту законів, підзаконних актів, з'ясування та роз'яснення їх)» [2, 26].

Зовсім по-іншому складаються справи з методологією дослідження складової «синергетичний потенціал», оскільки з самого значення словосполучення впливає методологічний комплекс, за допомогою якого буде досліджуватися останній. Отже, власне термін «потенціал» означає «1. Фізична величина, що характеризує силове поле в даній точці (спец.). 2. перен. Ступінь потужності в будь-кому відношенні, сукупність засобів, необхідних для чого-небудь (книж.). Військовий потенціал (ресурси для ведення війни). Промисловий потенціал країни» [5, 493]. Для нашого аналізу необхідне використання саме переносного значення терміну, оскільки саме потенціал держави як ступінь її потужності в будь-якому відношенні, сукупність засобів, яка необхідна для забезпечення цієї потужності і буде предметом нашого дослідження. Крім того, не слід забувати і про прикметник «синергетичний», який є прямою вказівкою на синергетичну парадигму, що з 70-х рр. ХХ ст. почала вкорінюватися в науці у якості методології. «Синергетика – це науковий напрям, що досліджує процеси самоорганізації в природних, соціальних і когнітивних системах» [6, 449]. Такі системи можна назвати синергетичними. В них організація виникає без управляючих команд, на відміну від кібернетичної системи, за рахунок локальних взаємодій між елементами, які «запускають» внутрішній механізм самоорганізації [6, 450].

Отже, синергетичний потенціал держави можна розглядати і як ступінь потужності апарату управління суспільством, наділеного владою, що спирається на силу закону або на органи примусу, сукупність засобів, яка необхідна для забезпечення цієї потужності, що діє за рахунок локальних взаємодій між елементами, які «запускають» внутрішній механізм його самоорганізації.

Скористаємося методами щодо дослідження саморегуляційного контексту, які наводить Н. Крохмаль [3, 44-45]. Процес саморегуляції як функцію суспільства вона розглядає за допомогою принципів (принцип загального зв'язку та принцип розвитку через протиріччя), категорій (сутність та явище; одиничне, особливе, загальне; форма та зміст; причина та наслідок; необхідність та випадковість; можливість та дійсність) та законів (закон взаємопереходу кількісних змін в якісні; закон єдності та боротьби протилежностей; закон заперечення заперечення) діалектики. Саме завдяки їм вона визначає загальний зміст процесу саморегуляції, його особливості, стійкість структур, їх незмінність та рухомість, взаємозв'язок з іншими структурами і явищами (регуляцією, організацією) та їх співвідношення, мінливість та безперервний розвиток саморегуляції в її історичних втіленнях, тобто на основі діалектики створює повну картину дії саморегуляції в суспільстві.

Докладніше ця картина аналізується за допомогою наступних методологічних засобів: аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення та інших.

За допомогою аналізу стає можливим розчленування саморегуляції на її складові частини, а саме: виділення її ознак, властивостей, відносин з метою її всебічного вивчення. Синтез надає можливість поєднати в єдине ціле раніше виділені у науці та нові ознаки, властивості, відносини та структури процесу саморегуляції. Зосередження основної уваги на процесі саморегуляції та його властивостях і функціях у соціальних системах і відсторонення від дослідження деяких аспектів соціального процесу відбувається на основі методу абстрагування, який доповнюється методом узагальнення, що допомагає фіксувати загальні ознаки і властивості саморегуляції при переході її до створення системи саморегуляції з її елементами та структурою.

«Властивість саморегуляції притаманна суспільству та державі як своєму прояву. Власне суспільство (держава) і може бути системою тільки тоді, коли в її структурі з'являються регулятивні (саморегулятивні) процеси. Завдяки їм воно здатне зберігати цілісною свою структуру й спрямованість свого руху як зворотного, так і незворотного. Процес переходу елементів у суспільстві або хоча б їх рух від одного матеріального утворення (діючого) до іншого (того, на який здійснюється вплив) проявляється в результаті зміни трьох параметрів. Перший – це субстратний – параметр якісного і (або)

кількісного складу цих елементів; другий – процесуальний, що проявляється у складі і (або) інтенсивності його процесів (у тому числі руху його елементів); третій – структурний, що визначає характеристики упорядкованості (співвідношення) його елементів і (або) процесів, що його складають. З цього випливає мета регуляції (саморегуляції) – виконання стабілізуючої, інтегруючої й еволюціонізуючої (відтворюючої) функції. Вона є об'єктивною властивістю всіх саморегулятивних систем, у тому числі й суспільства [3, 45]».

Отже, про існування регуляції (саморегуляції) у суспільстві потрібно говорити тільки тоді, коли зміни яких-небудь параметрів самоорганізованої системи, що розглядається, тим чи іншим способом впорядковуються (у просторі або часі). При цьому префікс «само» означає, що процес регуляції направлений на самого себе або, у зворотному викладі, показує, що соціальний світ може сам себе впорядковувати, тобто здійснювати це (регулювання) автоматично і без сторонньої допомоги [див.: 4, 617].

«Таким чином, саморегуляцію можна визначити як сукупність впорядкованих відносно один одного в просторі та циклізованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів [3, 45]».

В основі держави лежить влада. Оскільки влада проявляється у горизонті держави як системне явище, то у методологічному підрозділі слід навести декілька ключових понять для з'ясування сутності та механізмів самоорганізації. З позицій самоорганізаційного та синергетичного підходів одним із найважливіших понять є поняття «системного аттрактора», тобто стану системи (держави), до якого вона закономірно еволюціонує, виявившись на траєкторії, що притягається аттрактором. Форма аттрактора задається внутрішніми властивостями самої системи, тобто держави. Рух до аттрактору являє собою особливий тип зміни системних станів, у даному випадку – держави.

Іншим терміном тут є «керуючі параметри системи» – величини, що характеризують внутрішні і зовнішні умови існування системи (держави). Для нерівноважних систем існують критичні точки значень цих параметрів, що виводять систему (державу) в точку біфуркації, коли фазовий портрет системних аттракторів різко змінюється. (Наприклад: поява скотарства та землеробства, перехід до відтворюючого господарства, поява ремесла, торгівлі, формування типів виробництва тощо).

До цього обов'язково треба додати термін «точка біфуркації» — значення параметрів системи, при яких порушується стійкість термодинамічної галузі й інших стаціонарних станів системи – держави. Вони стають хиткими щодо флуктуації системи. Наприклад, війна за незалежність американських колоній, лютнева революція в Російській імперії 1917 року тощо.

Нарешті, чи не найважливіша складова категоріального ряду дослідження – «ентропія» — поняття, що описує відхилення системи від стану термодинамічної рівноваги (ентропія рівноважних (однорідних) станів вища, ніж ентропія нерівноважених (неоднорідних) станів); що вказує на ступінь упорядкованості системи. Закриті системи незмінно еволюціонують у бік росту ентропії. Відкриті системи можуть самоорганізаційно еволюціонувати у бік зменшення ентропії (росту впорядкованості) у випадку, якщо негентропійні потоки через границю системи здатні протистояти внутрішньому виробництву ентропії.

Поняття соціальної ентропії стає тим поняттям, що дозволяє замкнути в одній моделі мікро- і макрорівні соціальної динаміки. Під соціальною ентропією розуміється присутнє на рівні глибинного переживання світу почуття зв'язаності людини із соціальними системами – громадянським суспільством і державою. Індивідуальний мікрорівнець у макроентропійні показники визначається тим, наскільки людина відчуває себе з однієї сторони захищеною, а з іншого боку — затребуваною тією соціальною системою, про ентропію якої мова йде (колектив, група, держава, суспільство в цілому).

Ентропія — це основна інтегральна соціодинамічна характеристика соціальної системи – громадянського суспільства. Те, що поняття, яке описує міру стабільності суспільства і міру його близькості до кризових станів, визначається через задану на рівні переживання міру зв'язаності людини і суспільства, являється найбільш адекватним для опису процесів соціальної самоорганізації.

У суспільстві процеси саморегуляції впорядковуються на основі законів самоорганізації у цілісну систему, що отримала назву системи саморегуляції. Система саморегуляції діє у державі, впорядковуючи її різні стани та забезпечуючи її існування, функціонування та розвиток.

Взаємодія елементів та компонентів системи саморегуляції проявляється через поняття «зв'язку» – взаємообумовленості існування явищ, що розділені в просторі та (або) в часі. На сьогодні існує багато класифікацій зв'язків. Тому у роботі автор використовує класифікацію зв'язків, запропоновану Е. Юдіним [8, 188-192]. Це зв'язки структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції.

Система саморегуляції, що діє в державі, як і будь-яка інша система, має власні механізми самовпорядкування процесів, які функціонують на основі загальної властивості матерії – відображення, сутність якого полягає у відтворенні тих чи інших аспектів структури системи, що впливає (відносини між його компонентами), а також у відтворенні її відносин з іншими системами. Ці механізми діють на основі речовинно-енергетичних та інформаційних впливів. Наприклад, боротьба за ресурси, територію тощо в первісному суспільстві та при формуванні перших держав значно впливало на кордони перших держав, на їх спосіб виробництва.

Іншим типом механізмів, притаманних системі саморегуляції, є механізми, що визначають зміни стану системи і є реакцією на зовнішні впливи, якими і визначаються. Це механізми зворотного зв'язку. Вони бувають двоякі: «негативні» зворотні зв'язки, які підтримують гомеостаз, тобто ті, що компенсують зовнішні впливи, і «позитивні» зворотні зв'язки, які погіршують стабільність системи. Такі зв'язки з'являються і поступово поширюються, поглиблюються та ускладнюються в результаті розвитку держави, появи субординації в державному управлінні, розширення державного апарату тощо. Створений у державі державний апарат управління є результатом остаточного оформлення дії зворотних зв'язків.

Першим типом механізму саморегуляції є явища самовпорядкування процесів при взаємодії з «негативним» зв'язком (балансом), тобто ті, що проходять із втратою (віддачею) частини енергії (чи речовинно-енергетичних ресурсів) та інформації. Ці процеси частково взаємопогашаються і просторово локалізуються відносно один одного. Це призводить до локального впорядкування процесів і при відриві від динаміки виступає як поєднання елементів даної системи і, тим самим, як утворення елементів наступного, більш високого рівня організації матерії.

Механізм взаєморегуляції через зіткнення, взаємогальмування процесів, який призводить до локалізації процесів відносно один одного, при певних умовах трансформується в найпростіший механізм упорядкованої регуляції димерної системи. У всій сукупності неупорядковано-взаємодіючих процесів їх інтенсивність падає (при негативному енергетичному балансі системи й оточуючого середовища), частота локальних упорядкувань зростає, а створені при цьому стійкі найпростіші вихідні елементи, навіть якщо їх тільки два, істотно змінюють характер подальших взаємодій.

Поєднання групи елементів з новоствореними елементами стає вже значною мірою асиметричним: регулятивний вплив групи елементів на «одиницю» стає помітно сильнішим, а зростання асиметрії речовинно-енергетичних та інформаційних ресурсів в міру того, як зростають накопичення елементів, стає менш випадковим і більш направленим. Це призводить до розвитку системи, формування її нових елементів, ускладнення її структури [див.: 1].

Іншим типом механізму саморегуляції є зворотний процес, що посилює вплив результату процесу (уже створених сполук) на його подальший перебіг – в системі починає діяти «позитивний» зворотний зв'язок (баланс). При цьому механізмі саморегуляції баланс системи починає руйнуватися, що в остаточному рахунку може призвести до її знищення.

Таким чином, на основі зворотного зв'язку складаються нові форми системи саморегуляції, тобто нові форми її існування та вираження її змісту. Ці форми «відхиляються» і безперервно перевіряються на «виживання» іншими механізмами системи саморегуляції, при яких основним джерелом нових форм її самовідтворення є «помилки копіювання» (мутації).

Отже, завдяки зворотним зв'язкам держава набуває конкретних форм, історичних типів, ускладнюється, у результаті чого з'являються різні режими функціонування, типи політичних систем, форми правління, політичні режими тощо.

Отже, окресливши методологічні основи дослідження синергетичного потенціалу держави з позицій саморегуляційного контексту та визначивши зміст основних понять, можна зробити наступні висновки.

Розроблені методологічні засади вивчення синергетичного потенціалу держави, що базуються на комплексному підході до розуміння цього явища, і співвідношенні нових методологічних характеристик з традиційною діалектико-матеріалістичною методологією. Аналіз синергетичного потенціалу держави, здійснено у багатопараметральній, багатофакторній площині, оскільки дане поняття має дві складові і відповідно проаналізовано взаємодоповнювані принципи, підходи та методи дослідження.

Діалектика дає загальне уявлення про державу без наповнення цього поняття конкретним змістом. Це досягається за допомогою загальнонаукових підходів – системного, організаційного, функціонального, самоорганізаційного, синергетичного, які відтворюють різні аспекти синергетичного потенціалу держави як ступеню потужності апарату управління суспільством, наділеного владою, що спирається на силу закону або на органи примусу, сукупність засобів, яка необхідна для забезпечення цієї потужності, що діє за рахунок локальних взаємодій між елементами, які «запускають» внутрішній механізм його самоорганізації.

Системний підхід розглядає державу як соціальну систему, що набуває своїх власних розмірів, має свій внутрішній масштаб, в межах якого проходять її зміни, складається з елементів та структури, які детерміновані різними впливами.

Системний підхід доповнюється самоорганізаційним, з позицій якого аналізується функція саморегуляції, що притаманна всім соціальним системам, у тому числі й державі як атрибутивна властивість цілого по відношенню до частин – органів цього цілого. Завдяки саморегуляції синергетичний потенціал держави реалізується у різних формах та типах держави, що забезпечує створення організаційних структур та організацій.

З позицій організаційного підходу на мікрорівні держава постає «ззовні» як процес формування певного комплексу взаєморозташованих і взаємопов'язаних елементів, що її утворюють, їх дії та взаємодії, а «зсередини» виступає як процес активації та регуляції цих елементів. На мезорівні вона виступає як процес організації елементів, які є результатом формування сфер суспільства, та об'єднані певними структурними зв'язками у сукупності певних образів. На макрорівні держава виступає як основна форма існування суспільства, що постає як процес активації елементів та регуляції їх активності на рівні всього суспільства.

Синергетичний потенціал держави неможливо дослідити без синергетичного підходу, що доповнює попередні підходи власними поняттями. З позицій самоорганізаційного та синергетичного підходів одними із найважливіших понять є поняття «системного аттрактора», «керуючих параметрів системи», «точки біфуркації», «ентропії».

Взаємодія елементів та структури держави проявляється через поняття «зв'язку» – взаємообумовленості існування явищ, що розділені в просторі та (або) в часі. У роботі використовується класифікація зв'язків, запропонована Е. Юдіним: зв'язки структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції.

Перспективи дослідження можуть мати подальший розвиток при теоретичному дослідженні синергетичного потенціалу держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коммунистическая партия и научное управление. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1984. – 364 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-те вид., змін. і доп. – Тернопіль, 2002. – 247 с.
3. Крохмаль Н.В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2004. – 144 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1983. – 815 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Изд. 16-е испр. – М.: Русский язык, 1984. – 798 с.
6. Прытков В.П. Синергетика // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е.Кеморов, Т.Х.Керимов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 624 с.
7. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: Монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 602 с.
8. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 392 с.

SUMMARY

The present article is concerned with methodological foundations of the synergetic state capacity. The basic approaches are defined – the comprehensive approach which combines the dialectical approach with the synergetic paradigm. For full and detailed characteristics of the synergetic state capacity from the position of self-regulation context system, self-organization, organizational and functional approaches are examined. These approaches characterize the relationship of the state with a system of self-regulation in the conditions of globalization and information unity of the world community.

The author focuses on complex approach, which combine new methodological features and traditional dialectic methodology. Dialectics supplies with common representation of state concept with the concrete sense due to using of system, organizational, functional, self-organizational and synergetic approaches. All of them help to constitute the synergetic state capacity as a level of society's device management capacity with a power based on law and force, a set of tools to be needed for capacity maintenance, which acts by local interaction of elements that “run” inner self-organizational mechanism.

The system approach represents the state as a social system with its own size, internal scale, changes, elements, structure and external factors. The system approach is complemented with the self-organizational approach, which gives a possibility to analyze self-regulating function. The state appears as a formation process of coherent elements, their actions and their activation and regulating processes.

The synergetic approach considers the state through such notions as “system attractor”, “system control parameters”, “bifurcation point”, “social entropy”.